

ZAMON TALABLARIGA MOS RAVISHDA BOLALARNI SOG’LOM RUHIY MUHITDA TARBIYASHNING DOLZARB USULLARI

Niyozova Yulduz Saydullayevna

*Buxoro viloyati Shofirkon tumani 6-umumta’lim maktabi
amaliyotchi psixologi*

ANNOTATSIYA

Ruhiy muhiti sog’lom oila a’zosi bo’lgan bolaning birinchi bor maktabga borishi qanchalik hayajonli bo’lmasin bola uchun jiddiy qiynchiliklar tug’dirmaydi. Chunki maktabda o’qituvchi hamma bolalarga bir ko’z bilan qaraydi. Oilada ham bolaga maktabga borganligi munosabati bilan alohida erkatoyga qarash qilmasdan, maktab uning o’zi uchun kerak bo’lgan burch, sifatida qaragan ma’qul. Chunki, mana shunday qaralgandagina bola uy vazifalariga, maktabda berilgan topshiriqlarga shaxsiy burch sifatida qarashga o’rganib boradi.

Kalit so’zlar: pedagogika, nutq madaniyati, sog’lom muhit, innovatsiya, pedagogik mahorat, tarbiya, xarakter, idrok, ruhiy holat

KIRISH

Bizga ma’lumki, har qanday odam boshqa odamdan o’zining individual-psixologik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Bundan ma’lum bir odamga xos bo’lgan xislatlar nazarda tutiladi. Psixologiyada xarakter deganda mazkur shaxs uchun tipik hisoblangan faoliyat usullarida nomoyon bo’ladigan, tipik sharoitlarida ko’rinadigan va bu sharoitlarga shaxsning munosabati bilan belgilanadigan individual psixik xususiyat yig’indisi tushuniladi. Ruhiy muhiti sog’lom oila a’zosi bo’lgan bolaning birinchi bor maktabga borishi qanchalik hayajonli bo’lmasin bola uchun jiddiy qiynchiliklar tug’dirmaydi. Chunki maktabda o’qituvchi hamma bolalarga bir ko’z bilan qaraydi. Oilada ham bolaga maktabga borganligi munosabati bilan alohida erkatoyga qarash qilmasdan, maktab uning o’zi uchun kerak bo’lgan burch, sifatida qaragan ma’qul. Chunki, mana shunday qaralgandagina bola uy vazifalariga, maktabda berilgan topshiriqlarga shaxsiy burch sifatida qarashga o’rganib boradi.

O’z burchini sezgan shaxsda esa o’z shaxsiga hurmat tuyg’usi tobora ortib yaxshi shakllanadi. Hammamizga ma’lum tushuncha, ya’ni o’zini hurmat qilmaydigan shaxs boshqalarni hurmat qilishni bilmaydi. Bu o’rinda tarbiyaning, maktab va oila tarbiyasining bola shaxsiyatiga bir yo’nalishda mutanosib olib borilishi jiddiy e’tiborga molik. Maktab bolani kengroq jamiyatga kirishiga yordam beradi. Maktabda bola o’zining individual qobiliyati va qiziqishiga qarab kengroq bilimga ega bo’la boshlaydi. Maktabda bolaning olgan ta’lim tarbiyasiga qarab dunyoqarashi kengaya boshlaydi va shu bilan birga uning ochilmagan qirralari ya’ni xar xil soxaga bo’lgan qiziqish va

qobiliyatlari namoyon bo'la boshlaydi. Qiziqish qobiliyat bolaning individual xususiyatlari qatoriga kiradi. Qiziqish va qobiliyatdan tashqari, temperament va xarakter ham individual xususiyatlar qatoriga kiradi.

Har bir bolaning o'ziga yarasha individual xususiyatlari mavjud bo'ladi. Individual xususiyatlarga to'xtalib o'tamiz;

Rivojlanishining manbai qarama-qarashliklarni o'rtasidagi kurashdan iboratdir. Bola shaxsining rivojlanishi inson ijtimoiy mavjudotdir, degan falsafiy ta'limotga asoslanadi. Ayni vaqtda inson tirik, biologik mavjudot hamdir. Demak, uning rivojlanishida tabiat rivojlanishining qonuniyatlari ham muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, shaxs bir butun mavjudot sifatida baholanar ekan, uning rivojlanishiga biologik va ijtimoiy qonuniyatlar birgalikda ta'sir etadi, ularni birbiridan ajratib bo'lmaydi. Chunki shaxsning faoliyati, hayot tarziga yoshi, bilimi, turmush tajribasi bilan birga boshqa fojiali holatlar, kasalliklar ham ta'sir etadi.

Insonning ijtimoiylashuvi jarayoni uning hayoti davomida davom etadi, ammo bu ayniqsa bolalik davrida intinsiv ravishda amalga oshiriladi. Aynan o'sha paytda shaxsning ma'naviy rivojlanishining poydevori yaratiladi, bu ta'lim sifatining ahamiyatini oshiradi, jamiyat mas'uliyatini oshiradi, bu ta'lim jarayoni uchun

ma'lum koordinatalar tizimini belgilaydi, bu umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlarga asoslangan dunyoqarashni shakllantirishni o'z ichiga oladi; ijodiy fikrlashni rivojlantirish; yangi narsalarga intilish va nostandart vaziyatlarda hayotiy muammolarni maqbul yechimini topish qobiliyati, yuqori ijtimoiy faollikni, fidoiylilikni, jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantirish; doimiy o'z-o'zini tarbiyalash va kasbiy fazilatlarni shakllantirish zarurati; mustaqil ravishda qaror qabul qilish qobiliyati rivojlanadi.

Shunday qilib, inson butun umri davomida o'zgarib boradi. U ham ijtimoiy, ham psixik jihatdan kamolga yetadi, bunda bolaga berilayotgan tarbiya maqsadga muvofiq bo'lsa, u jamiyat a'zosi sifatida kamol topib, murakkab ijtimoiy munosabatlar tizimida o'ziga munosib o'rin egallaydi. Shaxsning ma'naviy sifatlariga ega bo'lishi, unda ma'naviy bilimlarnin egallashga nisbatan ehtiyoj va qiziqishning paydo bo'lishida oila asosiy rolni bajaradi. Oilada qaror topgan sog'lom ma'naviy-ruhiy muhit farzandlarning yetuk, barkamol bo'lib voyaga yetishishlari uchun beqiyos ahamiyatga egadir. Chunki rivojlanish tarbiya ta'siri ostida boradi. Shaxsning fazilatlarni to'g'ri ko'rish va bexato baholash uchun uni turli munosabatlar jarayonida kuzatish lozim. Ota-onalar o'zlarining ijtimoiy burchlarini bajarar ekanlar, farzandlarida mehnatga uni tashkil etuvchilarga nisbatan mehr-muhabbat, hurmat tuyg'usini shakllantirish, ularni ijtimoiy-foydali mehnatga, turli ko'rinishdagi munosabatlarni uyushtirish vaqtida tartib-intizomga amal qilish, ijtimoiy me'yorlarga og'ishmay rioya etish, sog'lom turmush tarzini yaratish, o'z shaxsiy hayotlari mazmunini belgilashda maqsad, so'z va

faoliyat birligini ta'minlash borasida har tomonlama ijobiy ibrat na'munasini ko'rsatadi.

Shaxs shakllanishiga ta'sir etishning ijtimoiy-ruhiy asosiga ega oila jamiyatning ajralmas bo'lagi sifatida ijtimoiy vazifalarni bajarish bilan birga o'ziga xos xususiyatlarni ham akslantiradiki, bunday hislat psixologik qarama-qarshilik hamda xarakterlar to'qnashuvidan iborat ijtimoiy munasabatlardan toliqqan inson organizmining ishchanlik qobiliyatini qayta tiklash uchun zarur bo'lgan mo'tadil iqlimni hosil qila oladi. Bu tuyg'u xalqimiz ruhiyatidagi o'ziga xos xususiyatlaridan biridi

Bugungi kunda jamiyatimizda olib borilayotgan siyosatning asosiy maqsadlaridan biri-barkamol avlodni tarbiyalashdir. O'zbekiston Respublikasi 1Prezidenti I.A.Karimov va hukumatimiz oilani jamiyat negizi sifatida bilib, unga nisbatan g'amxo'rlik qilmoqda, uning moddiy-maishiy ravnaqi uchun butun imkoniyatlarni ishga solmoqda. Jumladan, yurtboshimiz oilaning jamiyatda tutgan o'rni va ahamiyati to'g'risida shunday deydi: «Bola tug'ilgan kundan boshlab oila muhitida yashaydi. Oilaga xos an'analar, qadriyatlar, urf-odatlar bola zuvalasini shakllantiradi. Eng muhimi, farzandlar oilaviy hayot maktabi orqali jamiyat talablarini anglaydi, his etadi».

Oila- kishilarning nikoh yoki qon-qarindoshlik rishtalari, umumiy turmush tarsi, axloqiy mas'uliyat hamda o'zaro yordamga asoslanuvchi kichik guruhi.

Oila mikromuhit sifatida bolaning ruhiy, jismoniy va ijtimoiy rivojlanishishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Ishonch va qo'rquv, xotirjamlik va xavotirlanish, muloqotdagi samimiylik va kirishimlilik yoki aksincha, kirisha olmaslik va sovuqlik - bu xislatlarning barini shaxs oilada egallaydi. Bu xislatlar bola maktabga chiqqunicha shakllanadi va bolaning rivojlanishiga uzoq vaqt ta'sir etadi. Xavotirlanuvchan onalarda xavotirlanuvchan bolalar shakllanadi.Chunki aynan oilada individual qobiliyatlar, shaxsiy, kasbiy qiziqishlar, axloqiy me'yorlar shakllanadi. Oila inson deb ataluvchi binoning faqat poydevorini qo'yish bilan cheklanmasdan, balki uning so'nggi g'ishti qo'yilgunicha javobgardir. Negaki, oila omili insonga butun umri davomida ta'sir etadi. Ijtimoiy jihatdan oila inson turli ijtimoiy maqomlarni egallaydigan jamoa hisoblanadi. Axir oilaning vazifasi bolani asta-sekinlik bilan jamiyatga tayyorlashdir. Oila insonning o'z-o'zini belgilab olishiga, uning ijtimoiy-ijodiy faolligini oshirishiga yordam beradi. Ota-ona — san'atkor, bola — san'at asari, tarbiya jarayoni esa san'atning o'zidir. Mustaqillikka erishganimizdan so'ng milliy qadriyatlarimizning tiklanishi va xalqimizning azaldan saqlab kelayotgan milliy urf-odatlar, an'analari (bola tarbiyasida ota-onadan tashqari, buvi-buva, qarindosh-urug', mahallaning ham ta'siri) bu borada katta ahamiyatga ega. Lekin ba'zan oilaning tarbiyaviy funksiyasining susayishi va targ'ibot-tashviqot ishlarining kamligi natijasida oila a'zolari xulqida yomon odatlarning (ichish, chekish, narkomaniya, turli

diniy oqimlar ta'siriga berilish, ma'naviy buzuvchilik yo'lga kirish) paydo bo'lishi tashvishlanarli hollardan biridir. Jamiyatning komil fuqarosini shakllantirish, tarbiyalash hozirgi zamon oilasining mazkur funksiyasi darajasiga kiradi. Chunki shaxsning ijtimoiylashuvi dastavval, oilada amalga oshadi. Oila- bu maskanning ahamiyatini anglash uchun

«Qush uyasida ko'rganini qiladi» degan maqolni tahlil qilishning o'zi kifoya. Ya'ni har qanday bola o'z oilasida o'zlashtirgan tajribalaridan hayoti davomida foydalanadi va uni keyinchalik farzandlariga ham o'rgatadi. Oiladagi tarbiya orqali shaxsga ma'lum bir siyosiy-g'oyaviy dunyoqarash, axloqiy me'yorlar va xulq namunalari, jismoniy sifatlar singdiriladi. Oilada amalga oshadigan ijtimoiylashuv jarayoni natijasida shaxs ijtimoiy me'yorlar va qadriyatlarni o'zlashtiradi, ijtimoiy hayotga kirib boradi. Aynan oilada bola mehnat qilishga va mustaqillikka o'rganadi.

Har qanday jamiyat taraqqiyoti shu jamiyatdagi sog'lom oila muhitiga bog'liqdir. Sog'lom oila muhitida sog'lom avlodlar tarbiyalanadi va voyaga yetadi.

Ma'lumki, dunyoga kelgan go'dakning ijtimoiylashuvi dastavval oilada amalga oshadi. Aynan shu maskan quchog'ida bola ijtimoiy muhitga moslashib, ijtimoiy me'yorlar va qadriyatlarni o'zlashtiradi. Shular asosida ijtimoiy hayotga kirib

boradi. Farzand oilada kamol topar ekan, u oila a'zolarining o'zaro munosabatlaridan doimo ibrat oladi. Keyin bolalar bog'chasi, maktab va ko'cha kabi ijtimoiy muassasalar inson hayotiga kiradi. Shular zaminida u boshqa kishilarning xulq-atvori, xatti-harakatlarini o'rganib, farqlay boshlaydi va ular bilan munosabatga kirishishi, muloqotda bo'lishining usul va shakllarini o'rganib boradi va bu tushunchalari uning o'smirlik va balog'at yillarida ham saqlanib qoladi.

Oilada olib boriladigan ijtimoiy ta'lim jarayoni ham ikkita asosiy yo'nalishda o'tadi. Bir tomondan, ijtimoiy tajribani egallash bolaning ota-onasi, aka-uka va opa-singillari bilan to'g'ridan-to'g'ri o'zaro munosabati jarayonida yuzaga keladi. Ikkinchi tomondan, ijtimoiylashuv boshqa oila a'zolarining bir-biri bilan ijtimoiy o'zaro ta'sirining xususiyatlarini kuzatish orqali amalga oshiriladi.

Bolaga nisbatan ota-onalar xatti-harakatlarining to'rtta parametrlari o'rganilgan: nazorat, yetuklik talabi, aloqa, yaxshi niyat. **Nazorat:** ya'ni bolaning faoliyatiga ta'sir ko'rsatishga urinish. Bolaning ota-onalarning talablariga bo'ysunish darajasi aniqlash. **Yetuklikka talab:** Ota-onalar bolalarni aqliy qobiliyatlari chegarasida, yuqori ijtimoiy va hissiy darajada harakat qilishiga majburlash unga bosim o'tkazish. **Aloqa:** ota-onalar tomonidan boladan imtiyoz olish, uning fikrini yoki biror narsaga munosabatini tushuntirish uchun e'tiqodlardan foydalanish. **Yaxshi niyat:** ota-onalar bolaga qanchalik qiziqish ko'rsatish ya'ni maqtov, uning muvaffaqiyatlaridan xursandchilik, ilqlik, sevgi, g'amxo'rlik va unga mehr qo'yish kabilar.

Oilaning roli bolani jamiyatga bosqichma-bosqich kiritishdan iborat bo'lib, uning rivojlanishi insonning tabiatiga va u tug'ilgan mamlakat madaniyatiga mos keladi.

Bolaga insoniyat to'plagan ijtimoiy vazifani, u tug'ilib o'sgan mamlakat madaniyatini, uning axloqiy me'yorlari va xalq urf-odatlarini o'rganish ota-onalarning bevosita vazifasidir.

Har bir shaxs oilaning jamiyatdagi o'rni va funksiyalarini, qadr-qimmatini anglamasdan, Vatanning ostonadan boshlanishini tushunmasdan turib Vatan tuyg'usini tom ma'noda his qila olmaydi. Aynan har bir inson, “Vatan”, “xalq” tushunchalarining mohiyatini dastlab ana shu maskanda o'zlashtiradilar.

Binobarin, oilaning o'zi Vatanning bir bo'lagidir. Oila sha'nini himoya qilish, uni saqlash to'g'risidagi qayg'urishning Vatanning sha'nini, el-yurt manfaati uchun kurashish tuyg'ulari bilan uzviy bog'liq bo'lishiga erishish oilada tashkil etilayotgan ijtimoiy-siyosiy tarbiyaning asosi bo'lishi lozim. Bu ish asosan har bir o'zbek oilasidagi tarbiya an'analari va ularni takomillashtirish, milliy qadriyatlarni turmush tarzining ajralmas bo'lagiga aylantirish, muloqot madaniyatining sharqona ko'rinishlari bilan zamonaviy shakllarini uyg'unlashtirish, mehnat tarbiyasi, uning farzandlar farovon turmush kechirishining muhim tamoyili sifatida qadrlanishiga erishishi orqali amalga oshirish mumkin.

Oilada tarbiyaviy maqsadlarni amalga oshirish uchun ota-onalar turli tarbiya vositalaridan fodalanishadi: bolani rag'batlantirishadi, jazolashadi, uning uchun namuna bo'lishga harakat qilishadi. Do'stona munosabatda bildirilgan maqtov, befarq va sovuq ota-onalardan olingan maqtovga qaraganda ta'sirliroqdir. Jazolash va taqiqlashga nisbatan maqtovdan aql bilan foydalanish hisobiga bolani shaxs sifatida shakllanishiga ijobiy ta'sir qilish mumkin. Bolani boshqa yo'l bilan amalda o'zgartirib bo'lmaganida jazolashdan ham foydalanish mumkin. Agar jazolash uchun ehtiyoj tug'ilsa, uning tarbiyaviy ta'sirini oshirish uchun iloji boricha qilgan xatti-harakati uchun jazolashga intilish kerak. Jazolash adolatli, lekin juda shafqatsiz bo'lmazligi lozim. Juda qattiq jazolash bolada qo'rquv paydo qilishi mumkin. Bolaning qilgan xatosi unga yaxshilab tushuntirilsa, jazolash samarali bo'ladi. Ko'proq jazolanadigan, baqiriladigan bolalar, ota-onadan uzoqlashadi, emotsional befarq bo'lib qoladi hamda yuqori agressivlikni namoyon etadi.

Oila sharoitida uyushtirilayotgan suhbatlar alohida diqqatga sazovordir.

Ommaviy axborot vositalari orqali aholi e'tiboriga havola etilayotgan huquqiy mavzulardagi maqolalar, ko'rsatuv eshittirish, shuningdek, ommaviy-huquqiy adabiyotlar hamda ularda ilgari surilayotgan g'oyalar yuzasidan o'tkaziladigan suhbatlarbolalarda huquqiy tasavvur, idrok, savodxonlik, tafakkur, faillik, mas'ullik, e'tiqod va salohiyatni qaror topishiga olib keladi. Oila muhitida bolalarga ularning burchlari to'g'risidagi ma'lumotlarni berib borish, o'z navbatida huquqlaridan foydalanish yo'llarini ko'rsatib berish bu borada yaxshi samara bera oladi. Bolalarning ota-onalari bilan o'zaro munosabati ularni mashq qilish va ijtimoiy ko'nikmalarni

takomillashtirishga imkon beradi, keyinchalik bu tengdoshlari bilan muloqotda juda foydali bo'ladi.

Oilaviy ijtimoiylashuvning qadri va ahamiyati shundaki, uning ta'sirida birinchidan, shaxs katta, mustaqil hayotga, jumladan, oilaviy hayotga tayyorlanadi. O'ziga yarasha sifat va fazilatlarni shakllantirib boradi. Ikkinchidan, har tomonlama yetuk, barkamol, aqlli, sog' va salomat shaxs bo'lib yetishish imkoniyatiga ega bo'ladi. Ya'ni, oila va uning sog'lom ma'naviy muhiti bolani jamiyatda yashashga o'ziga o'xshash shaxslar bilan murosas qilish, hamkorlikda faoliyat yuritish, kasb-hunarli bo'lish, muomalada axloq-odob me'yorlariga bo'ysunishga o'rgatadi, psixologik jihatdan tayyorlaydi.

XULOSA

Har bir inson yoshligidanoq kamchiligu yutuqlari, o'z imkoniyatlari haqida o'z bo'lsa-da tasavvurga ega bo'la boshlaydi. Yoshligidanoq bolalar fe'l-atvori haqida oldin ota-onalari, keyin esa atrofdagilari o'z munosabatini bildirib boshlaydi. Tashqi ta'sir natijasi o'laroq, har bir insonda o'ziga-o'zi baho berish qobiliyati shakllana boshlaydi. Qaysidir bola o'ziga juda yuqori baho bersa, yana qaysidir bola o'zi haqida salbiy fikrga ega bo'ladi. O'ziga yuqori baho bergan bolalar ham past baho beradigan bolalar ham ta'lim dargohida bilim olishga qiynaladi. Yuqori baho bergan bolalarning qiynalishini sababi shundaki, uning o'zi haqidagi fikri real imkoniyatlaridan ko'ra ilgari ketgan bo'ladi. Bunday bolalar atrofdagilaridan norozi bo'lishadi, ularning o'zi haqidagi fikrini ijobiy tomonga o'zgartirgandan so'nggina u bilim olishga qiynalmaydi. Ularning o'zi haqidagi fikrlarini o'zgartirish ham qiyin kichadi. Buning uchun o'zgalarning yutig'ini ko'rib, u bilan o'z imkoniyatlarini taqqoslash, atrofdagilarining unga nisbatan to'g'ri muomila qila olishi muhim ahamiyatga ega ekanligini tushuntirish darkor.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Khankeldiev S. K., Uraimov S. R. EXPERIMENTAL SUBSTANTIATION OF THE METHODOLOGY FOR CONDUCTING PHYSICAL EDUCATION LESSONS IN THE SCHOOL EDUCATION SYSTEM, TAKING INTO ACCOUNT REGIONAL FACTORS //Herald pedagogiki. Nauka i Praktyka. – 2021. – T. 1. – №. 1.
2. Allamuratov S. I., Uraimov S. R. MOTOR TRAINING OF STUDENT YOUTH IN THE PROCESS OF TRAINING IN SPECIALIZED MILITARY-TECHNICAL LYCEUMS IN CONDITIONS OF HYPERTHERMIA //Herald pedagogiki. Nauka i Praktyka. – 2021. – T. 1. – №. 1.

3. Kipchakova, Y. X., & Kodirova, G. A. (2020). INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN MODERN EDUCATION. *Теория и практика современной науки*, (5), 29-31.
4. KIPCHAKOVA, Y., ABDUXAMIDOVA, M., & RAXMONALIYEVA, M. THE IMPACT OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN IMPROVING STUDENT
5. Internet materiallari